

MARX'I YENİDEN DÜŞÜNMEK

İnsan Doğası, Toplum ve Özgürlük

OLKAN SENEMOĞLU

HECE

inceleme

Olkan Senemoğlu, 1983 Ardahan doğumludur. Lise öğrenimini 2000 yılında Çıldır Lisesi'nde tamamlamıştır. 2002-2010 yılları arasında Kocaeli Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2010-2013 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde “*Kapitalizm ve Korku*” başlıklı teziyle yüksek lisansını, 2013-2016 yılları arasında aynı üniversite ve aynı bölümde doktora eğitimi, *Marx'ın Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum* başlıklı tez ile tamamlamıştır. Siyaset teorisinde Platon'dan Marx'a bir çok düşünürün insan doğası ve toplum anlayışı üzerine çeşitli dergilerde makaleler yayınlamış ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirmiştir. Çalışma alanları arasında Siyaset Teorisi, Çağdaş Siyasal Düşünceler, İdeolojiler, Postmodernizm, Tüketim Toplumu/Kültürü, Toplumsal Hareketler Sosyolojisi, Lacancı Psikiyatri, Yapısalcı Antropoloji, Öznellik/Özne, Feminist Teori, Kapitalizm ve İnsan, Türk Siyasal Hayatı, Siyaset Sosyolojisi bulunmaktadır. Olkan Senemoğlu Şuan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı başkanıdır.

MARX'I YENİDEN DÜŞÜNMEK

İnsan Doğası, Toplum ve Özgürlük

Olkan Senemoğlu

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 461
İnceleme

Birinci Basım: Aralık 2017
©Hece Yayınları
Sertifika No: 17672

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: HECE

Baskı: Dumat Ofset
www.dumat.com.tr

ISBN: 978-605-9556-63-7

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 9

GİRİŞ / 13

1. BÖLÜM/ MARX'IN BİYOGRAFİSİ VE METODOLOJİSİ / 39

MARX'IN BİYOGRAFİSİ / 40

MARX'IN METODOLOJİSİ VE FELSEFESİ / 48

Felsefe ve Bilim / 50

Diyalektik Yöntem, Maddecilik ve İdealizm / 56

Maddeci ve İdealist Anlayış Nasıl İşler? / 65

Komünist Materyalizm veya Marx'ın Çağdaşlarından ve Diğer

Maddecilerden Farkı / 68

Marx'ın Diyalektik Anlayışı / 76

Tarih Felsefesi / 80

MARX'IN DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR / 89

Üretim / 90

Üretici Güçler / 93

Üretim İlişkileri ve Üretim Biçimi veya Tarzı / 97

Üretken Emek / 99

2. BÖLÜM/MARX'IN İNSAN DOĞASI ANLAYIŞI / 101

YABANCILAŞMA / 103

Çalışma ve Yabancılaşma / 106

İnsan'ın Kendine Başkalaşması Olarak Çalışma veya Kendini Kendine

Yabancılaştırma / 109

İNSANIN İNSANLA İLİŞKİSİ VE ÇALIŞMA: İNSANIN

ANTROPOLOJİK DOĞASI / 111

KAPİTALİST TOPLUMDA İNSAN / 115

Para, Özel Mülkiyet ve Emek: Bireylerin Dolaylı İlişkisi / 115

İş Bölümü, Mülkiyet ve İnsan / 119

Meta, Fetişizm ve İnsan / 125

DOĞA VE İNSAN / 133

Çalışma, Doğa ve İnsan: Kendi Doğasını Değiştiren İnsan / 133

Doğa, Bilinç ve İnsan / 138

HAYVAN VE İNSAN / 143
Kendi Geçim Aracını Üreten Hayvan: İnsan / 143
Türsel Bir Varlık veya Bir Tür Varlığı Olarak İnsan / 150
DOĞAL BİR TARİHE, TARİHSEL BİR DOĞAYA SAHİP OLARAK İNSAN / 159

3. BÖLÜM/ MARX'IN DÜŞÜNÇESİNDE TOPLUM / 171

MARX'IN TOPLUM ANLAYIŞININ ANA HATLARI / 172

Toplum'un Tarihsel Açıklaması / 175

Ekonomik Üretim Biçimiyle Koşullanan Toplum / 180

Mülkiyet ve Devlet, Hukuk ve İdeoloji / 184

KAPİTALİST TOPLUM / 192

Emek / 193

Üretim, Emek, Toplum ve İnsan / 198

Değişim Değeri ve Birey ile Toplumsal İlişki / 202

İşbölümü, Sınıf ve Toplum / 208

Üretim ve Emek Süreci ile Kafa ve Kol Emeği / 214

Sivil Toplum / 220

DİN, TOPLUM VE İNSAN / 229

İnsanın Bir Özgürleşme Biçimi Olarak Din Eleştirisi / 229

Din ve Politik Özgürleşme / 234

4. BÖLÜM/MARX'I YENİDEN DÜŞÜNMEK / 241

ALTERNATİF BİR TOPLUM ANLAYIŞI OLARAK MARX'IN TOPLUM

DÜŞÜNÇESİ / 241

Komünist Toplum / 241

Komünist Toplum ve Toplumsal İnsanlık Olarak Marx'ın Hayali / 248

MARX'IN MİRASI / 255

Bireyin Durumu / 256

Kişi Olarak Birey İle Rastlantısal Birey / 257

Bireyin Alternatif Bir Ele Alınışı: Birey Olarak Birey / 265

Devlete Karşı Toplum / 270

Marx'ın Düşüncesinde Özgürlük / 274

SONUÇ / 289

KAYNAKÇA / 302

*Nezaketi, yüreğinde hiç yok olmayan
insan sıcaklığı ve entelektüel birikimiyle yolumu
aydınlatan
Prof. Dr. Ömer Çaba'ya saygılarımla.*

ÖN SÖZ

Evet yine Marx üzerine bir çalışmayla karşı karşıyasınız. Neden hala Marx üzerine yapılmış çalışmalara ihtiyacımız var, diye sorsam, muhtemelen çeşitli sebepler bulunabilir. Benim sebebime gelecek olursak; fark etmekteyim ki Marx hala yeterli düzeyde kendi yazdığı eserler üzerinden okunmamış bir isim. Bu çalışmanın, bu anlamda en önemli hedefi ele aldığı tartışmalarda doğrudan Marx'ın nasıl düşündüğüne ışık tutmaktır.

Marx üzerine ilgili ilgisiz herkesin bilgisi var gibi görünmektedir. Bu iyi bir şey, fakat sorun tam olarak Marx'ın ne dediğini görmeden, Marx'a dair duyduğu herhangi bir şeyi bağlamından kopararak ele almakta ortaya çıkmaktadır. Buna dair iki önemli anım bulunmakta. Birincisi aynı gün içinde farklı saatlerde karşılaşp sohbet ettiğim üç kişiyle ilişkili. Bu üç kişi de sohbetimiz arasında Marx'ın teorisinde önemli bir yer tuttuğunu iddia ettikleri “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” kavramlarından bahsettiler. Üç farklı kişinin hep aynı konu etrafında sohbeti çevirmeleri beni hayrete düşürdü ki bu hayretim akşam üzeri işin aslını öğrendiğimde daha da arttı. Meğer o ayki sayısında bir dergi Marx'ın üretken ve

üretken olmayan emek tartışmasını konu alan bir makaleye yer vermiş ve bu görüştüğüm kişilerde bu makaleden Marx'a dair önemli bilgiler(!) elde etmişler. Bu tür insanları dipnot Marksist'i olarak nitelendiriyorum. Marx dipnotlardan öğrenilecek bir şahsiyet değildir. Diğer bir anım ise elinizde şu an kitap olarak tuttuğunuz tezimi yazarken görüşmek zorunda kaldığım bir profesör akademisyenle gerçekleştirmiş olduğum diyalog üzerine. Daha "bismillah" bile dememiştik ki şu cümleyi duydum, "eee ne yapacağız Marx'daki bu determinizmi?" Bu tür kişilere karşı yapılacak ilk şeyin sorunun kendisini yapısöküme uğratmak olduğunu deneyimlediğim için bu yönüme bir kez daha başvurdum. Çünkü eğer soruyu yanıtlamaya kalkışırsanız karşı tarafı, üzerinde konuştuğunuz konu bakımından biliyor pozisyonuna koymuş olursunuz. Bir kişinin gerçekten tartıştığı konu üzerine ne bilip bilmediğini öğrenmenin yolu, dediğim gibi benim için yapısökümden geçmektedir. Bundan dolayı "ne kast ediyorsunuz," dedim "örneğin Marx'ın bir meseleyi ele alıp çözümlemesinden bahsedebilir misiniz?" dedim. Zihinsel bir kazı çalışmasından sonra nihayetinde şu cümleyi duydum: "Ya ben Marx'ı hiç okumadım ama böyle söyleniyor." İşte bu tür bakış açılarına karşı kendimizi korumamız gerekiyor. Bu sadece Marx'ın başına gelen bir şey değil, ülkemizde neredeyse birçok düşünür aynı kaderi paylaşmaktadır. Ayrıca bu son anekdotumdan Marx'a determinist denilemeyeceği gibi bir sonuç çıkmaz. Elbette Marx'ın determinist olduğu yerler vardır, bunu kitabın birçok yerinde tartışmaya açtım zaten. Dikkat çektiğim ve naçizane bir uyarı olarak sunmak istediğim nokta şurasıdır: Eğer Marx'ı konuşmaya başladığınız bir kişi ilk olarak hemen "Marx deterministtir", "Marx ekonomiyle her şeyi açıklar", gibi bir cümle duyuyorsanız, dikkat etmeniz gerektiğidir. Zira şuna inanıyorum, Marx üzerine tartışılırken binlerce şeyden bahsedilir 1001'inci şey olarak da onun deterministliğinden bahsedilebilir. Ama asla ilk konu determinizm olamaz. Zira determinizme gelinceye kadar ele alınacak nice önemli konu var. Dünyada en eşsiz balıklarının olduğu bir okyanusta kıyıdaki kuma bakarak "ama

bu okyanusunta da kum varmış” demeye benzer bu durum.

Şu an kitap olarak elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışmanın da bir tarihi var. İlk olarak bir tez çalışması olarak ortaya çıktı. Daha sonrasında kitap olması konusunda çeşitli cesaretlendirmeler gelince çalışmamı alıp Yordam Kitap’a gittim. Hemen hemen bütün aşamalar bitmişti ki kitabı basamayacaklarına dair bilgilendirildim. Tam kitap olarak yayınlamaktan vazgeçecektim ki Ankara’dan *Hece Yayınları*nın sahibi Ömer Faruk Ergezen aradı. 2019’da *Hece* dergisinin bir özel sayısını Marx üzerine yapmak istediklerini bildirdi ve bundan dolayı bir görüşme gerçekleştirdik. O sırada çalışmam ilgisi ni çekti ve böylece elinizde tutmuş olduğunuz kitap önemli bir aşamayı geçmiş oldu. Tüm katkıları için Ömer beye teşekkür ediyorum.

Marx uçsuz bucaksız engin bir deniz gibi “işte şu konuyu bitirdim” dediğiniz an aslında bitmediğini fark etmek ve bu durumu kabullenmek zor bir durum. Böyle olduğu için Marx üzerine yazmakta, Marx’ın yazdıklarını okumakta zorlu bir iş halini alıyor. Fakat bir okyanusu bir uçtan bir uca yüzerek geçmek mümkün değilse bile çoğu zaman onun içinde yüzmenin kendisi de tatmin edici bir hal alabilir. Bu bağlamda bu çalışma da böyle bir okyanusu bir uçtan bir uca geçmeyi vaat etmiyor, ama güzel bir tat alınabileceği ümidi içindedir. Bundan dolayı eksik kaldığını düşündüğünüz bütün konuların sorumlusu hiç şüphesiz benim, aldığınız bütün tadın sahibi ise hiç şüphesiz Marx’ın kendisidir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da ortaya çıkması için borçlu olduğum kişiler bulunmaktadır. Hala, teorisinden hareket ederek kendinden çok sonraları bile teorik analiz yapmama olanak tanıyan, aydınlık evrenini hiç sakınmadan bize sunduğu için Karl Marx’ın anısına sonsuz saygılarımı sunuyorum.

Bu çalışmanın yazarı bir kişiye her şeyini borçludur. Bütün bir çalışma boyunca maddi ve manevi bütün ihtiyacımı karşılayan; destek, motive ve önerileriyle bu süreci katlanılır kılan değerli dostum İlnur Meral Senemoğlu’na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın neredeyse tamamı Altunizade'deki İSAM Kütüphanesinde geçti. Bir yazma sürecinde ihtiyaç duyulacak birçok şeyi sunarak, bir yapıyı, yazmayı kolaylaştıran bir mekâna dönüştüren İSAM emekçilerine teşekkürlerimi sunuyorum.

Eğitimim sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Ester Ruben'e, kendisini tanımamdan itibaren olumlu motivasyonlarıyla destek olan ve her defasında yanından daha güçlü ayrıldığım Prof. Dr. Serpil akır'a emekleri için teşekkür ediyorum. Çoğu zaman sıkıştığımda desteğini esirgemeyen sevgili arkadaşım Özgün Emre Koç'a minnet borçluyum.

Okumamı Türkçe yapmama olanak tanıyan tüm yayınevlerine, içine düşmüş olduğumuz yabancılaşma ve yok olma sürecini aşmaya uğraşan, sömürünün çok gerilerde kaldığı ve sisteme özgü bütün çelişkilerin aşıldığı bir dünyayı arzulayan herkese sonsuz saygılar.

Bu çalışmayı bir kitap haline getiren *Hece Yayınlarının* bütün emekçilerine teşekkür ederim.

GİRİŞ

Marx'ı bir yazar, duygu dolu bir yaratıcıymış gibi, metnini de bir teori olarak değil, bir delilik olarak ele almaya başlamalıyız. Onun teorisinin engel oluşturduğu yerde ona sırt çevirmeli ve onu küçümsemeden, ona tapınmadan, ona karşı tarafsızmışız gibi bir sahteliğe yer vermeden sakalını okşamayı başarmalıyız... Lyotard, Merleau-Ponty'nin, Marx üzerine öğüdünün böyle bir tarafsızlığı içerdiğini, “mademki Marx artık klasik olmuş, onu Hegel ve Aristo gibi incelememiz gerekir, başka türlü değil” dediğini söyler.¹ Fakat hayır diyor Lyotard, onun -Marx'ın- sakalını karmaşık, keyif veren bir yer olarak okşamalı, onun içe atılmış arzusuyla birlikte kendimizinkini de uyandırmalıyız.² Böylece kendince, “Marx isminde bir arzu” ortaya çıkardığını düşünmüş oluyor Lyotard. Marx'ın deyimiyle beceriksizce hazırlanmış okul ödevini böyle gösterişle ciddiye

¹ Jean-François Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, çev. Emre Sünter, (İstanbul: Hil Yayın, 2011), 129.

² Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, 129.

alıp onunla övünen bir ilkokul öğrencisi veya kötü malını böylesine şarlatanca göklere çıkartan bir işportacı gibi. Lyotard, bir sürü gerekçe sunuyor, niçin Marx'ın onun istediği gibi okumamız gerektiğini anlatan... Bir sürü gizemli neden... Ne güzel demişti Marx, Lyotard gibi düşünenlere: "Hiçbir şey gizemli nedenler, yani herhangi bir anlam taşımayan tümceler uydurmaktan daha kolay değildir"³ diye.

Elinizdeki bu çalışma, gizemli nedenlere, gizemli anlamlara değinmeden ve buna ihtiyaç duymadan Marx'ı ziyarete davet ediyor. Bir ziyaret için nasıl ki tarafsız olup olmamanız gerekli değilse, Marx'ı ziyaret etmek için de buna ihtiyacınız yok. Bu ziyaret, insan doğası ve toplum anlayışı temelinde Marx'ın birey ve özgürlüğü, nasıl düşünmemiz gerektiğine dair ne tür ipuçları bıraktığını bulmayı vaat etmektedir.

Marx'ın doğrudan insan doğasını ele alan bir çalışması bulunmamakta ve insan doğası tartışmasını ele aldığında da çok özenli davranmamaktadır. Bu durum onun insan doğası fikrini araştıran birisi için epey zorlu bir süreç doğurmaktadır. Fakat insandan her bahsettiğinde veya bireyin görünümünün altında neyin yattığını irdelemeye giriştiğinde, onun insan doğası anlayışı daha görünür bir hal almaktadır. Fakat bunu yapmak da başka sorunlara kapıları aralamaktadır. Marx'ın doğrudan bir insan doğası tartışması yapmamış olması, onun bu konudaki düşüncesinin dolaylı bir ele alınışını zorunlu kılmaktadır. Böyle olunca da Marx'ın bütün bir külliyatının arasında gidip gelmek, aslında birbirinden çok bağımsızmış gibi görünen, örneğin özel mülkiyet, iş bölümü gibi kavramsallaştırmalarını ele almayı, onları didik didik etmeyi, bu kavramları arasında bağlantılar kurmayı gerekli hale getirmektedir.

İlk başta belirtmek gerekmektedir ki bu çalışmada bazı tartışmalar göz ardı edilmiştir. Örneğin "Marx'ın fikirleri bir süre-

³ "Marx'tan Paris'teki Pavel Vasilyeviç Annenkov'a Mektup, 26 Aralık 1846", Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869*, 30.

lilik arz etmez” veya “şu konuyu Marx yeteri kadar açmamıştır” gibi varsayımlar önemsenmedi. Zira ele alınan konuyu ne kadar açmışsa o kadarıyla yetinmek, üzerine bir şeyler eklenebiliyorsa bir katkı sunmak ve Marx'ın sunmuş olduğu kısmın daha iyi nasıl anlaşılabilirliğini düşünmekten daha iyi bir yol izlenemez. Çalışmada kaçınılan veya göz ardı edilen başka şeyler de var: Mümkün olduğunca Marx'a ve birincil kaynağa atıfla konular ele alınmaya çalışıldı. Çünkü Marx da diğer birçok düşünürde olduğu kadar, istendiğinde rahatlıkla spekülasyona yol açacak şekilde ele alınabilir. Bundan dolayı, Marx'ın düşünceleri Marksizm'den ve Marx üzerine yazan yazarlardan ayrılarak ele alınmıştır. Zira daha ne olduğu belli olmayan bir Marksizm yığınıyla karşı karşıyayız. Fakat bu, Marx'ın görüşlerini olduğu gibi ele alıp, çalışmaya taşındığı anlamına gelmez. Bütün bir çalışma boyunca, mümkün olduğunca Marx'ın görüşlerinin bir açıklanması ve çeşitli örneklerle bir serimlenmesi yapılmıştır.

Ayrıca yine Marksizm'den ayrılan bir Marx okumasının, Marx'ın hâlâ anlaşılmaya muhtaç teorisini görünür kılmaya olanak vereceği düşünüldüğü için böyle bir yol izlenmiştir.

Hiçbir filozof kendi ardıllarının onun hakkında ne dediğiyle ele alınamayacağı gibi, Marx da ardılları veya Derrida'nın nitelendirmesiyle “mahdum”larının ne dediğinden hareketle ele alınmamalıdır. Tabii ki bunu söylemiş olmak Marx'ın ardıllarının veya kendini Marksist olarak konumlandıran düşünürlerin boş çabalar içerisinde olduğunu söylemek anlamına gelmez. Fakat yine de asıl kaynağı göz önünde bulundurmadan ardılların hatalarını Marx'a atfetmek kaçınılması gereken bir ayırım olmalıdır.

Elinizdeki çalışma zorlu bir sürecin ürünüdür. Bu zorluk ele almış olduğu konu itibarıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü Marx ve insan doğası tartışmaları, şimdi olduğu gibi geçmişte de gündem olmuştur. Zira uzun yıllar Marx'ın bir insan doğası fikri ileri sürmediği veya bir insan doğası ileri sürmüşse bunun Marx'ın tarihsel maddeciliğiyle uyuşmasının olanaksız olduğu yönünde